

بررسی رابطه متغیرهای پیش از اسارت، حین اسارت و پس از اسارت با شدت علائم PTSD در دو نمونه از آزادگان شهر اهواز

دکتر حسین شکرکن*

حمید افسردیر**، غلامرضا خلیلی**

طاهره فاضلی نیا**، فاطمه آروین فر**

چکیده

به منظور بررسی رابطه متغیرهای پیش از اسارت، حین اسارت و پس از اسارت با شدت علائم PTSD دو تحقیق روی دو نمونه تصادفی از آزادگان شهر اهواز در سالهای ۱۳۶۹ و ۱۳۷۲ با فاصله زمانی ۳ سال انجام گرفت. نمونه تحقیق اول متشکل از ۸۴ نفر و نمونه تحقیق دوم مرکب از ۷۲ نفر آزاده بود. در تحقیق اول دو هدف دنبال شد. از یک سو، تعیین ضرایب همبستگی ساده و چندگانه بین متغیرهای پیش از اسارت و حین اسارت با متغیر PTSD مورد نظر بود و از سوی دیگر، مقایسه نیمرخهای روانی دارندگان شدت علائم بالا و پایین PTSD در میزانهای آزمون MMPI. در تحقیق دوم علاوه بر دو هدف فوق، تعیین همبستگیهای ساده و چندگانه مجموعه‌ای از متغیرهای پس از آزادی با PTSD نیز مورد توجه بود. در تحقیق اول از شش متغیر پیش از اسارت سه متغیر با شدت علائم PTSD همبستگی معنی‌دار داشتند، در حالی که در تحقیق دوم از هفت متغیر پیش از اسارت هیچ کدام با شدت علائم به PTSD همبستگی معنی‌دار نداشتند. از ده متغیر حین اسارت پنج متغیر در هر دو تحقیق با PTSD به گونه‌ای معنی‌دار همبسته بودند. افزون بر آن، دو متغیر دیگر در تحقیق اول و یک متغیر متفاوت دیگر در تحقیق دوم با PTSD به صورت معنی‌دار همبستگی داشتند. از دوازده متغیر پس از اسارت در تحقیق دوم تنها سه متغیر با PTSD همبستگی معنی‌دار نشان دادند. ضرایب همبستگی چندگانه متغیرهای پیش از اسارت، حین اسارت و ترکیب آنها در هر دو تحقیق با PTSD معنی‌دار بودند، و ترکیب سه مجموعه متغیر پیش از، حین و پس از اسارت در تحقیق دوم نیز با PTSD همبستگی چندگانه معنی‌دار داشتند. در هر دو تحقیق، بر اساس تحلیل‌های اولیه آماری، نیمرخهای روانی گروههای دارای شدت علائم PTSD بالا و پایین در میزانهای MMPI با هم تفاوت معنی‌دار داشتند، لیکن پس از کنترل اثر میزانهای اعتبار F، L، K این تفاوتها از بین رفت.

* دانشیار گروه روانشناسی دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز
** کارشناس روانشناسی بالینی

زمینه تحقیق

یکی از پیامدهای متعدّد جنگ مشکلات اسرایی است که در پایان جنگ آزاد می‌شوند، لیکن عوارض ناشی از تجارب دوران اسارت احتمالاً برای مدت طولانی‌تری گریبانگیر خود آنان و کشورهای متبوعشان خواهد بود. تجارب دوران اسارت مانند زندانی شدن، سوء تغذیه، و شکنجه موجب فشارهای روانی بلند مدت می‌شود. از این رو، انتظار می‌رود که در هر نمونه‌ای از اسرایی پیشین جنگ موارد قابل توجهی از اختلال فشار روانی پس از ضربه (Posttraumatic Stress Disorder) یا به اختصار (PTSD) یافت شود.

پژوهشگران در تلاش برای سبب‌شناسی (etiology) اختلال فشار روانی پس از ضربه چندین زمینه مربوط از جمله تأثیرات آمادگی ژنتیکی یا آسیب‌شناسی روانی (Psychopathology) پیش از اسارت (اورسانو Ursano، ۱۹۸۵) و نقش عناصر ویژه رویدادهای آسیب‌زا (هوروویتز و ویلنر Horowitz & Wilner، ۱۹۸۰) را در پیدایش این اختلال مورد مطالعه قرار داده‌اند. آزاد شدن اسرایی جنگ تحمیلی عراق علیه ایران فرصت مغتنمی فراهم آورده است تا سبب‌شناسی اختلال فشار روانی پس از ضربه مربوط به جنگ مورد بررسی قرار گیرد. چنین تحقیقاتی هم از لحاظ علمی و هم از جهت عملی و کاربردی می‌تواند ارزنده و مطلوب باشد.

بیان موضوع تحقیق

این گزارش حاصل دو تحقیق جداگانه در خصوص آزادگان شهر اهواز است. تحقیق اول در سال ۱۳۶۹، اندک مدتی پس از آزادی اسرایی جنگی این شهر انجام گرفت، و تحقیق دوم در سال ۱۳۷۲، یعنی سه سال پس از آزادی آنان، به عمل آمد. در تحقیق اول دو هدف را در نظر داشتیم:

- ۱- تعیین میزان همبستگیهای ساده و چندگانه بین دو مجموعه از متغیرهای پیش از اسارت و حین اسارت با شدت علائم اختلال فشار روانی پس از ضربه (PTSD).

- ۲- مقایسه نیمرخهای روانی دارندگان شدت علائم بالا و پایین در PTSD از لحاظ میزانهای آزمون شخصیتی چند وجهی مینه‌سوتا (Minnesota Multiphasic Personality Inventory) یا به اختصار (MMPI).

در تحقیق دوّم نیز همین دو هدف مورد نظر بود. افزون بر آن، همبستگیهای ساده و چندگانه مجموعه سوّمی از متغیرها با شدّت علائم PTSD نیز مورد بررسی قرار گرفت. این مجموعه از متغیرها که به "متغیرهای پس از اسارت" موسوم شده‌اند مشتملند بر برخی از ویژگیهای جمعیتی آزادگان در زمان انجام تحقیق و اقداماتی که پس از دوران اسارت برای آنان به عمل آمده است.

بازنگری پیشینه موضوع

از اوایل سده بیستم و به ویژه پس از جنگ جهانی دوّم پژوهش در خصوص تأثیرات روانشناختی جنگ و مسائل اسرای جنگی در جریان بوده است و این روند تا به امروزه ادامه دارد. یکی از موضوعاتی که توجّه محققان این زمینه را به خود جلب کرده است، اختلال فشار روانی پس از ضربه (PTSD) است.

در پژوهشی توسط کینزی و دیگران (Kinzey, et al., ۱۹۸۴) بر روی سیزده پناهنده کامبوجی که ۲ الی ۴ سال از زندگی خود را در اردوگاه اسیران جنگی سپری کرده بودند، مشخص شد که این افراد بر اساس ملاکهای (Diagnostic & Statistical Manual of Mental Disorders, third Edition) یا به اختصار (DSM-III) به اختلال روانی پس از ضربه (PTSD) مبتلا هستند. علائم برجسته آنان عبارت بودند از اجتناب، واکنش ازجا پزیدن بیش از اندازه، بی تفاوتی عاطفی، افکار مزاحم و کابوسهای شبانه. فیربانک و دیگران (Fairbank, et al., ۱۹۹۱) در تحقیقی الگوهای ارزیابی و سازگاری گروهی از اسرای جنگی را که اختلال فشار روانی پس از ضربه داشتند با گروه دیگری از این اسرا که به این اختلال مبتلا نشده بودند، مقایسه کردند. نتایج نشان داد که اسرای دارای اختلال فشار روانی پس از ضربه در کنشهای عمومی روانشناختی ضعیفتر بودند، آنان بر خاطرات و افکار مربوط به جنگ جهانی دوّم کنترل کمتری داشتند، لیکن از لحاظ گوشه گیری، آرزومندیهای خیالپردازانه و سرزنش خود از گروه گواه برتر بودند. سوتکر و دیگران (Sutker, et al., ۱۹۹۱) در تحقیق خود شیوع بالایی از اختلال فشار روانی پس از ضربه را در میان اسرای سابق جنگ جهانی دوّم و جنگ کره

گزارش داده‌اند. تحقیق آنان نشان داد که اسرای جنگی با تشخیص PTSD از گروهی که تشخیص PTSD دریافت نکرده بودند در علائم تشخیصی و اکنشهای خلقی متفاوت بودند.

سرانجام، تحقیق اسپید و دیگران (Speed, et al., ۱۹۸۹) که پژوهش ما شباهت زیادی با آن دارد با تفصیل نسبی بیشتری مورد بازنگری قرار می‌گیرد. این محققین به منظور تعیین عوامل مهم و مؤثر پیش از اسارت و حین اسارت در ایجاد و تثبیت علائم PTSD ۶۲ اسیر جنگی قدیمی جنگ جهانی دوم را مورد مطالعه قرار دادند. به نظر آنان تشخیصهای PTSD و شدت علائم آن با تجارب دردناک دوران اسارت رابطه‌ای قوی و با متغیرهای سازگاری و خانوادگی پیش از اسارت رابطه‌ای ضعیف دارند. تحقیق آنان نشان داد که اسیران با تشخیص PTSD در مقایسه با آنانی که چنین تشخیص داده نشده بودند از لحاظ پنج متغیر پیش از اسارت یعنی سن در شروع اسارت، تاریخچه خانوادگی الکلیسم، تاریخچه خانوادگی بیماریهای روانی، مشکلات روانی، پیش از خدمت و ضربه‌های روانی دوران کودکی با یکدیگر تفاوت معنی‌داری نداشتند. لیکن در هفت متغیر از ده متغیر حین اسارت یعنی: کاهش وزن، آسیب جسمی، شکنجه شدن، کابوسهای شبانه، جابجایی اجباری، مشاهده کتک خوردن و شکنجه دیگران، و یادآوری رنجهای روانی دوران اسارت، میانگینهای گروه دارای PTSD به گونه معنی‌داری از میانگینهای گروه سالم بالاتر بودند. از لحاظ سه متغیر درصد زمان نگهداری شده در اروپا، طول مدت اسارت، و زندانی شدن انفرادی تفاوت معنی‌داری با هم نداشتند. در ارتباط با همبستگی متغیرهای پیش از اسارت و حین اسارت با شدت علائم PTSD در دو نوبت ضرایب همبستگی محاسبه شدند. ضرایب همبستگی نوبت اول از سنجشهایی حاصل شدند که به هنگام انجام پژوهش به عمل آمده بودند. ضرایب همبستگی نوبت دوم از سنجشهایی به دست آمدند که یک سال بعد انجام گرفتند. نتایج این تحقیق در ارتباط با ضرایب همبستگی نوبت دوم نشان داد که از پنج متغیر پیش از اسارت سه متغیر: سن در شروع اسارت ($r = 0/26$)، تاریخچه خانوادگی انکلیسم ($r = 0/33$)، و ضربه‌های روانی (traumas) دوران کودکی ($r = 0/29$) با شدت علائم PTSD همبستگی معنی‌دار دارند، در حالی که دو متغیر تاریخچه خانوادگی بیماریهای روانی، و مشکلات روانی پیش از خدمت نظام رابطه معنی‌داری با PTSD ندارند. از ضرایب همبستگی این متغیرها با شدت علائم PTSD در نوبت اول فقط متغیر سن در شروع اسارت با شدت

علائم PTSD همبستگی معنی‌دار داشت ($r = -0.29$). از ۱۰ متغیر حین اسارت نیز در هر دو نوبت بررسی هفت متغیر: کاهش وزن ($r = 0.57$)، آسیب جسمی ($r = 0.38$)، شکنجه شدن ($r = 0.38$)، کابوسهای شبانه ($r = 0.46$)، جابجائی اجباری ($r = 0.26$)، مشاهده کتک‌خوردن و شکنجه شدن دیگران ($r = 0.27$)، و یادآوری رنجهای روانی ($r = 0.40$) با شدت علائم PTSD همبستگی معنی‌دار داشتند. دو متغیر طول مدت اسارت، و زندانی انفرادی شدن در هر دو نوبت بررسی با شدت علائم PTSD رابطه معنی‌داری نشان ندادند. متغیر درصد مدت زمان نگهداری شده در اروپا، در بررسی نوبت اول با شدت علائم PTSD همبستگی مثبت معنی‌داری داشت ($r = 0.29$)، لیکن در بررسی نوبت دوم، ضریب همبستگی حاصل معنی‌دار نبود.

فرضیه‌های تحقیق

- سه فرضیه نخست زیر در هر دو تحقیق این گزارش مورد بررسی قرار گرفتند. فرضیه ۴ تنها در تحقیق دوم مورد بررسی قرار گرفت.
۱. بین شدت علائم PTSD و متغیرهای پیش از اسارت در آزادگان اهوازی همبستگی وجود دارد.
  ۲. بین شدت علائم PTSD و متغیرهای حین اسارت در آزادگان اهوازی همبستگی وجود دارد.
  ۳. آزادگان اهوازی دارای شدت علائم بالا و پایین در PTSD از لحاظ نیمرخهای MMPI با هم تفاوت دارند.
  ۴. بین شدت علائم PTSD و متغیرهای پس از اسارت در آزادگان اهوازی همبستگی وجود دارد.

متغیرهای مورد بررسی در تحقیق

در این تحقیق پنج نوع متغیر مورد بررسی قرار گرفته است.

الف. اختلال فشار روانی پس از ضربه (PTSD)

ب. متغیرهای پیش از اسارت

ج. متغیرهای حین اسارت

د. متغیرهای پس از آزادی

ه. میزانهای MMPI

الف. اختلال فشار روانی پس از ضربه (PTSD). جنبه اساسی این اختلال ظهور نشانگان مشخصی است به دنبال وقوع یک رویداد رنج‌آور روانی که از محدوده تجربه عادی انسان خارج است (فرا تر از محدوده تجارب متداول از قبیل داغ‌دیدگی، بیماری مزمن، ضررهای تجاری، و تعارض زناشویی است). عامل فشارزایی که موجب این نشانگان است اغلب برای هر کسی رنج‌آور است و غالباً با ترس، وحشت، و درماندگی شدید احساس می‌شود. این نشانگان مشتملند بر تجربه مجدد رویداد دردناک، پرهیز از محرکهای وابسته به آن، کندی واکنش عمومی، و شدت برانگیختگی فرد.

ب. متغیرهای پیش از اسارت. منظور از متغیرهای پیش از اسارت عوامل و وضعیتهایی است که قبل از اسارت وجود داشته‌اند و فرض می‌شود بر درجه شدت علائم PTSD تأثیر دارند. در تحقیق اول ما شش متغیر و در تحقیق دوم هفت متغیر وجود داشت که به قرار زیرند:

۱. سن در شروع اسارت (به ماه)

۲. وضعیت شغلی (فقط در تحقیق دوم)

۳. وضعیت تأهل

۴. شاخه نظامی (ارتشی، سپاهی، بسیجی)

۵. ضربه‌های روانی دوران کودکی

۶. تاریخچه بیماریهای خانوادگی

۷. تاریخچه بیماریهای فرد پیش از خدمت نظام

ج. متغیرهای حین اسارت. متغیرهای حین اسارت عوامل و وضعیتهایی هستند که اسیر در

طول مدت اسارت خود با آنها روبرو می‌شود، لیکن درصد مواجهه با آنها برای همه اسیران یکسان نیست و فرض می‌شود بر شدت علائم PTSD مؤثرند. متغیرهای حین اسارت این تحقیق ۱۰ متغیر به شرح زیرند:

۱. کاهش وزن در دوران اسارت (در صد کاهش وزن)

۲. مدت اسارت (به ماه)

۳. شکنجه شدن در دوران اسارت

۴. زندانی انفرادی شدن

۵. ارتباط با خانواده در زمان اسارت

۶. جابجایی اجباری

۷. کتک خوردن بی دلیل در دوران اسارت

۸. آسیبهای جسمی در زمان اسارت

۹. کابوسهای شبانه در زمان اسارت

۱۰. یادآوری رنجهای روانی در زمان اسارت

د. متغیرهای پس از آزادی از اسارت. متغیرهای پس از آزادی از اسارت در تحقیق دوم در سال ۱۳۷۲ مورد بررسی قرار گرفته‌اند. این متغیرها مشتملند بر پاره‌ای متغیرهای جمعیتی و کلیه خدمات رفاهی، فرهنگی، و اجتماعی که پس از اسارت از سوی ستاد آزادگان به آنان ارائه شده است. این متغیرها به شرح زیرند:

۱. سن فعلی، ۲. وضعیت مسکن، ۳. وضعیت تأهل، ۴. تعداد افراد عائله، ۵. شغل فعلی،

۶. عضویت در خانواده شهدا، اسرا، مفقودین و مجروحین، ۷. وضعیت تحصیلی، ۸. فعالیت

فرهنگی، ۹. خدمات پزشکی و درمانی، ۱۰. خدمات رفاهی، ۱۱. دریافت وام، و ۱۲. طرح

مددکاری.

ه. میزانهای MMPI. میزانهای یازده گانه MMPI به شرح زیرند:

Ma و Sc، Pt، Pa، Pd، Hy، D، Hs، K، F، L سه میزان نخست میزانهای اعتبار هستند و

روش

جمعیت هدف و روش نمونه‌گیری. جمعیت این تحقیق کلیه ۷۲۹ آزاده شهر اهواز هستند. نمونه تحقیق سال ۱۳۶۹ متشکل است از ۸۴ آزاده که به صورت تصادفی ساده از میان کلیه آزادگان انتخاب شدند. نمونه تحقیق سال ۱۳۷۲ نیز مرکب از ۷۲ آزاده است که آنان نیز به صورت تصادفی ساده از میان همه آزادگان شهر اهواز برگزیده شدند.

ابزار تحقیق، به منظور تعیین جایگاه هر یک از آزمودنیها در متغیرهای پیش از اسارت و حین اسارت از پرسشنامه‌ای استفاده گردید که در آن هر آزمودنی وضعیت خود را با علامت ضربدر (x) در یکی از مربعهای مربوط به پاسخها مشخص می‌کرد. جهت بررسی متغیرهای پس از آزادی بر اساس اطلاعات موجود در ستاد آزادگان پرسشنامه‌ای تهیه شد. این پرسشنامه دوازده متغیر را که نمایشگر وضعیت فردی و اجتماعی هر آزاده پس از سه سال از آزادی است، اندازه‌گیری می‌کند. برای تعیین شدت علائم PTSD در آزادگان نمونه دو تحقیق از آزمونی مشتمل بر ۱۶ ملاک تشخیصی بر اساس (Diagnostic & Statistical Manual of Mental Disorders, Third Edition- Revised) یا به اختصار (DSM - III - R) استفاده به عمل آمد. آزمودنیها به هر ماده این آزمون با انتخاب یکی از گزینه‌های خیلی زیاد، زیاد، کم، بسیار کم، یا هیچ پاسخ داده‌اند. از آنجا که این آزمون بر اساس ملاکهای تشخیصی DSM-III-R تهیه شده است و با توجه به اعتبار مندرجات این منبع به احتمال زیاد از اعتبار محتوا برخوردار است. پایایی این آزمون با روش تنصیف زوج فرد و بر اساس پاسخهای آزمودنیهای تحقیق سال ۱۳۶۹ برابر با ۰/۹۹ است و حاکی از این است که پایایی آن در حد خیلی بالایی است. به منظور مقایسه نیمرخ روانی دو گروه دارای شدت علائم بالا و پایین PTSD از فرم کوتاه MMPI در هر دو تحقیق استفاده شده است. فرم کوتاه ۷۱ سؤالی MMPI با توجه به شرایط فرهنگی ایران توسط اخوت، براهنی و دیگران (۱۳۵۳) اقتباس شده است و سپس با پژوهشهای اخوت (۱۳۵۳)، خاچونی (۱۳۵۷)، رحیمیان (۱۳۵۷)، ناظران (۱۳۵۷) و پورهدایتی (۱۳۵۹) پایایی و روایی و ارزش تشخیصی آن مورد تأیید قرار گرفته است.

یافته‌ها

در این بخش، نخست، یافته‌های توصیفی مشتمل بر میانگین و انحراف معیار متغیر سن و ۱۰ متغیر حین اسارت برای آزمودنیهای دو نمونه این دو تحقیق ارائه خواهند شد. پس از آن یافته‌های مربوط به فرضیه‌های تحقیق عرضه می‌شوند.

یافته‌های توصیفی. میانگین و انحراف معیار متغیر سن و ۱۰ متغیر حین اسارت آزمودنیهای تحقیق سال ۱۳۶۹ و تحقیق سال ۱۳۷۲ در جدول ۱ ارائه شده‌اند.

جدول ۱. میانگینها و انحرافهای معیار متغیر سن و ۱۰ متغیر حین اسارت مربوط به آزمودنیهای تحقیقهای سال ۱۳۶۹ و سال ۱۳۷۲

تحقیق سال ۱۳۷۲			تحقیق سال ۱۳۶۹			متغیرها
تعداد	انحراف معیار	میانگین	تعداد	انحراف معیار	میانگین	
۷۱	۷/۳۶	۲۲/۸۵	۸۴	۳/۵۸	۲۱/۳۰	سن در شروع اسارت
۶۴	۶/۶۷	۸/۹۵	۸۴	۷/۳۶	۹/۵۶	کاهش وزن
۷۲	۳۶/۰۳	۶۶/۲۶	۸۴	۳۶/۶۶	۶۱/۱۰	مدت اسارت (به ماه)
۷۲	۱/۱۶	۳/۴۳	۸۴	۱/۰۱	۳/۵۴	شکنجه شدن
۷۲	۱/۴۲	۱/۶۴	۸۴	۱/۵۶	۱/۴۶	زندان انفرادی شدن
۷۰	۱/۸۲	۲/۱۶	۸۴	۱/۷۳	۱/۷۰	جابجایی اجباری
۷۲	۰/۹۹	۳/۹۹	۸۴	۱/۱۲	۳/۸۳	گتک خوردن بی دلیل
۷۲	۱/۲۵	۲/۹۰	۸۴	۱/۲۰	۳/۳۰	آسیبهای جسمی
۷۱	۱/۵۷	۲/۴۲	۸۴	۱/۵۶	۲/۵۲	کابوسهای شبانه
۷۲	۱/۳۸	۲/۳۹	۸۴	۱/۶۰	۳/۱۰	یادآوری رنجهای روانی

همان طور که جدول ۱ نشان می‌دهد میانگینها و انحرافهای معیار آزمودنیهای دو تحقیق در یازده متغیر فهرست شده در این جدول بسیار به هم نزدیکند. این موضوع مؤید صحت نمونه‌گیری در دو تحقیق انجام گرفته است.

یافته‌های مربوط به فرضیه‌ها. ضرایب همبستگی متغیرهای پیش از اسارت و حین اسارت با شدت علائم PTSD برای دو نمونه تحقیق سالهای ۱۳۶۹ و ۱۳۷۲ در جدول ۲ نشان داده شده‌اند.

جدول ۲. ضرایب همبستگی ساده متغیرهای پیش از اسارت و حین اسارت با شدت علائم PTSD در دو نمونه تحقیق سالهای ۱۳۶۹ و ۱۳۷۲

تحقیق ۱۳۷۲	تحقیق ۱۳۶۹	متغیرها
ضرایب همبستگی	ضرایب همبستگی	
۰/۰۲	۰/۱۷	سن در شروع اسارت
-۰/۰۴	-	شغل پیش از اسارت
۰/۱۶	۰/۱۲	وضعیت تأهل
-۰/۱۷	-۰/۲۴*	شاخه نظامی
۰/۰۰۵	۰/۲۹**	ضربه‌های روانی زمان کودکی
۰/۰۶	۰/۲۰*	تاریخچه بیماری روانی خانوادگی
۰/۰۰	-۰/۰۳	تاریخچه بیماریهای روانی پیش از خدمت
۰/۰۴	۰/۱۲	کاهش وزن
-۰/۰۷	-۰/۲۸**	مدت اسارت (به ماه)
۰/۱۳	۰/۲۴*	شکسته شدن
۰/۳۶**	۰/۱۲	زندان انفرادی شدن
-۰/۲۲**	-۰/۱۹*	ارتباط با خانواده در زمان اسارت
۰/۱۶	-۰/۰۷	جابجایی اجباری
۰/۲۷*	۰/۲۴*	کتک خوردن بی دلیل
۰/۲۴*	۰/۲۴*	آسیبهای جسمی
۰/۴۱**	۰/۴۴**	کابوسهای شبانه
۰/۵۳**	۰/۳۸**	یادآوری رنجهای روانی

* $P < 0/05$

** $P < 0/01$

جدول ۲ نشان می‌دهد که در تحقیق سال ۱۳۶۹ از شش متغیر پیش از اسارت سه متغیر شاخه نظامی، ضربه‌های روانی زمان کودکی، و تاریخچه بیماریهای روانی خانوادگی با شدت

علائم PTSD از همبستگی معنی دار برخوردارند و سه متغیر دیگر یعنی سن در شروع اسارت، وضعیت تأهل، و تاریخچه بیماریهای روانی پیش از خدمت با شدت علائم PTSD همبستگی ندارند. متغیر شاخه نظامی مشتمل بود بر شاخه‌های ارتشی، سپاهی، و بسیجی که به ترتیب با ارقام ۱، ۲، و ۳ کدگذاری شده بودند و رابطه منفی این متغیر با شدت علائم PTSD گویای آن است که بسیجیان کمتر از ارتشیان علائم PTSD را از خود نشان داده‌اند. از هفت متغیر پیش از اسارت در تحقیق سال ۱۳۷۲ هیچ کدام با شدت علائم PTSD همبستگی معنی دار ندارند. از این هفت متغیر تنها "متغیر شغل پیش از اسارت" ویژه تحقیق دوم است و شش متغیر دیگر در هر دو تحقیق به کار رفته‌اند.

مندرجات این جدول همچنین نشان می‌دهد که از ۱۰ متغیر حین اسارت هفت متغیر در تحقیق اول و شش متغیر در تحقیق دوم با شدت علائم PTSD همبستگی معنی دار دارند. پنج متغیر "ارتباط با خانواده در زمان اسارت، کتک خوردن بی دلیل، آسیبهای جسمی، کابوسهای شبانه، و یادآوری رنجهای روانی" در هر دو تحقیق با شدت علائم PTSD همبستگی معنی دار دارند. دو متغیر "مدت اسارت (به ماه)، و شکنجه شدن" در تحقیق اول و متغیر "زندانی انفرادی شدن" در تحقیق دوم نیز با شدت علائم PTSD همبستگی معنی دار نشان داده‌اند. نتایج مندرج در جدول ۲ فرضیه اول ما را در ارتباط با سه متغیر از ۷ متغیر پیش از اسارت و فرضیه دوم ما را در ارتباط با ۸ متغیر از ۱۰ متغیر حین اسارت تأیید می‌کنند.

همبستگیهای چندگانه متغیرهای پیش از اسارت و حین اسارت نیز با شدت علائم PTSD برای هر دو تحقیق محاسبه شده‌اند و در جدول ۳ عرضه شده‌اند.

جدول ۳. همبستگیهای چندگانه متغیرهای پیش از اسارت و حین اسارت با شدت علائم

PTSD

تحقیق ۱۳۷۲	تحقیق ۱۳۶۹	مجموعه‌های متغیرها
۰/۲۹**	۰/۳۹**	متغیرهای پیش از اسارت
۰/۷۱**	۰/۵۶**	متغیرهای حین اسارت
۰/۷۳**	۰/۶۰**	مجموع هر دو دسته متغیر

** P < ۰/۰۱

بر اساس مندرجات جدول ۳ ضرایب همبستگی چندگانه دو مجموعه متغیر پیش از اسارت و حین اسارت در هر دو تحقیق با شدت علائم PTSD معنی دارند. لیکن مقایسه ضرایب همبستگی چندگانه مجموع هر دو دسته متغیر با ضرایب همبستگی چندگانه متغیرهای حین اسارت به تنهایی در هر دو تحقیق گویای آن است که افزودن مجموعه متغیرهای پیش از اسارت به مجموعه متغیرهای حین اسارت موجب افزایش معنی داری در ضرایب همبستگی چندگانه نشده است. این موضوع بدان معناست که واریانس مشترک متغیر PTSD تبیین شده توسط مجموع هر دو دسته متغیر می تواند به تنهایی توسط مجموعه متغیرهای حین اسارت نیز تبیین شود و مجموعه متغیرهای پیش از اسارت نقش چندانی در پیش بینی شدت علائم PTSD ندارد.

برای آزمودن فرضیه سوم تحقیق مبنی بر این که دو گروه دارای نمره های بالا و پایین بر اساس میانه نمره ها در PTSD در نیمرخهای MMPI تفاوت معنی دار دارند از روش آماری آزمون t- دو گروه مستقل استفاده به عمل آمد. نتایج مربوط به مقایسه گروه دارای شدت علائم بالا با گروه دارای شدت علائم پایین در PTSD در ۱۱ مقیاس MMPI در جدول ۴ ارائه شده اند.

مندرجات جدول ۴ گویای آنند که در هر دو تحقیق گروه دارای نمره های بالا در مقایسه با گروه دارای نمره های پایین در PTSD، از لحاظ هشت میزان اصلی MMPI میانگینهای بالاتری دارند. همه تفاوتها در سطح ۰/۰۵ یا ۰/۰۱ آماری معنی دارند، بجز تفاوت میانگینهای دو گروه در میزان Hy در تحقیق سال ۱۹۷۲. در میزان اعتبار F نیز گروه PTSD بالا در مقایسه با گروه PTSD پایین میانگین بالاتری دارد. لیکن در ارتباط با میزانهای اعتبار L و K تفاوتی دو گروه بر عکس نتایج فوق هستند.

نیمرخهای روانی گروههای دارای شدت علائم PTSD بالا و پایین در شکل ۱ نشان داده شده اند.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود در هر دو تحقیق گروه دارای شدت علائم PTSD بالا در میزانهای اصلی MMPI جایگاه بالاتری دارند. در میزانهای اعتبار L و K در هر دو تحقیق گروه دارای PTSD پایین جایگاه بالاتری دارد و در مقیاس F گروه دارای PTSD بالا در هر دو تحقیق میانگین بالاتری دارد.

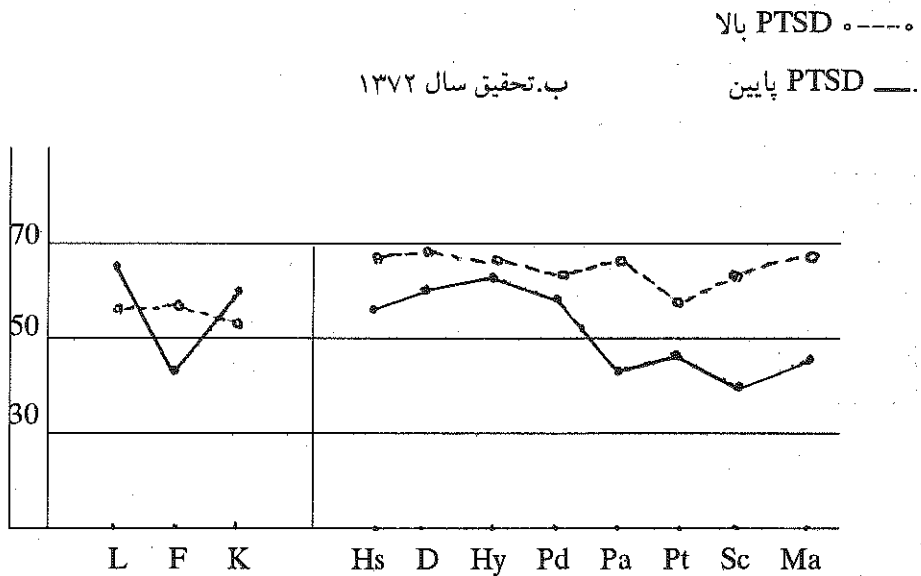
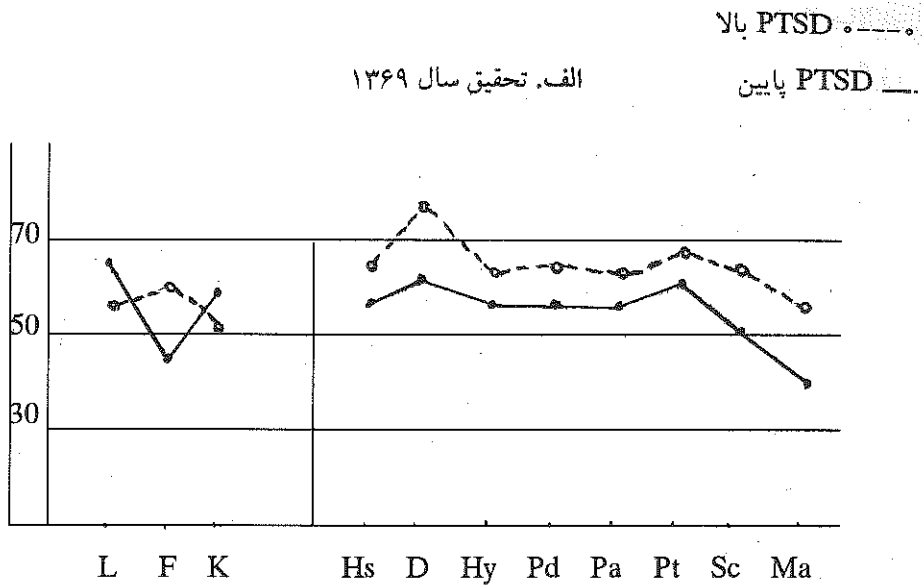
جدول ۴. مقادیر t مربوط به مقایسه میانگینهای دو گروه واجد شدت علائم بالا و پایین

PTSD در میزانهای یازده گانه MMPI

تحقیق سال ۱۳۷۲			تحقیق سال ۱۳۶۹			میزانهای MMPI
مقدار t	PTSD پایین	PTSD بالا	مقدار t	PTSD پایین	PTSD بالا	
-۲/۰۷*	۳	۲/۳	-۲/۵۰*	۲/۸۳	۲/۱۴	L
۴/۷۳**	۲/۱۴	۴/۹۶	۳/۹۷**	۲/۹۰	۴/۵۷	F
-۴/۰**	۱۰/۲۸	۶/۵۴	-۲/۴۲*	۸/۲۴	۶/۶۹	K
۳/۳۲**	۴/۴۵	۶/۸۰	۴/۱۷**	۵/۱۷	۷/۳۳	Hs
۴/۹۹**	۶/۹۷	۱۱/۲۱	۵/۶۲**	۸/۷۶	۱۲/۴۳	D
۱/۳۷	۱۰/۹۷	۱۲/۰۴	۲/۹۱**	۱۱/۷۱	۱۳/۶۲	Hy
۲/۶۹**	۵/۸۶	۷/۳۸	۴/۰۶**	۶/۹۳	۸/۸۸	Pd
۲/۲۴*	۴/۳۱	۵/۵۸	۴/۹۵**	۴/۴۵	۶/۴۵	Pa
۴/۸۷**	۳/۹۳	۸/۵۰	۵/۴۸**	۵/۴۸	۹/۸۳	Pt
۳/۹۳**	۵/۲۱	۸/۱۷	۴/۲۳**	۶/۴۵	۹/۲۴	Sc
۲/۷۸**	۳/۶۹	۵/۲۱	۲/۵۳*	۴/۵۵	۵/۶۴	Ma

*P<۰/۰۵

**P<۰/۰۱

شکل ۱. نیمرخهای گروههای دارای نمره‌های بالا و پایین در PTSD در سه میزان اعتبار و هشت میزان اصلی MMPI در تحقیقهای سالهای ۱۳۶۹ و ۱۳۷۲.

هر چند با توجه به جایگاه گروههای دارای PTSD بالا و پایین در میزانهای اعتبار K و F معلوم می‌شود که گروه دارای PTSD بالا در میزان F میانگینی نسبتاً بالا و در میزان K میانگینی نسبتاً پایین دارد. این نتیجه‌گویای آن است که این گروه در رابطه با وضعیت خود در میزانهای هشتگانه اصلی MMPI احتمالاً دست به مبالغه زده است. از سوی دیگر، گروه دارای PTSD پایین، در میزان F میانگینی پایین و در میزان K میانگینی بالا دارد. این نتیجه نیز حاکی از آن است که گروه دارای PTSD پایین در رابطه با میزانهای هشتگانه اصلی MMPI احتمالاً به انکار متوسل شده است. به منظور بررسی این مسأله به انجام دو تحلیل آماری مناسب روی داده‌های تحقیق سال ۱۹۷۲ مبادرت گردید. در تحلیل نخست، برای هر یک از هشت میزان اصلی MMPI در ارتباط با متغیر مستقل PTSD یک تحلیل کوواریانس به عمل آمد که در آن اثر سه میزان اعتبار L، F و K به صورت جداگانه و ترکیب دو میزان F، K به طور همزمان کنترل گردید. در تحلیل دوم، برای هر یک از هشت میزان اصلی MMPI، علاوه بر محاسبه ضریب همبستگی ساده با متغیر PTSD، ضرایب همبستگی تفکیکی آنها نیز با ثابت نگهداشتن اثر میزانهای اعتبار L، F و K به صورت جداگانه و ترکیب دو میزان F و K به طور همزمان محاسبه شد. توضیح این که ضریب همبستگی تفکیکی اثر یک یا چند متغیر را از هر دو متغیر همبسته اصلی حذف می‌کند. نتایج این دو دسته تحلیل در جدولهای ۵ و ۶ ارائه شده‌اند.

همان‌گونه که از مندرجات جدول ۵ برمی‌آید، نسبتهای t و نسبتهای F تحلیل واریانس مربوط به دو سطح بالا و پایین PTSD و هشت میزان اصلی MMPI، در هفت مورد از هشت مورد در سطوح ۰/۰۵ یا ۰/۰۱ آماری معنی دارند، و تنها تفاوت دو گروه PTSD بالا و پایین در میزان Hy به سطح معنی‌داری نرسیده است. لیکن توجه به نسبتهای F کوواریانس تصویر متفاوتی ترسیم می‌کند. با حذف اثر میزان اعتبار L تفاوت معنی‌دار دو گروه بالا و پایین در PTSD در میزان Pa از بین می‌رود. افزون بر آن، حذف اثر میزان اعتبار K تفاوت معنی‌دار این دو گروه را در پنج میزان اصلی و حذف اثر میزان اعتبار F تفاوت معنی‌دار همان دو گروه را در شش میزان اصلی MMPI زائل می‌سازد. سرانجام، با حذف همزمان اثر دو میزان F و K تفاوت معنی‌دار دو گروه PTSD بالا و پایین در همه هفت میزان اصلی MMPI که در ابتدا

تفاوت معنی دار داشتند، بر طرف می‌گردد. این نتایج گویای آنند که تفاوت معنی دار اولیه گروه‌های PTSD بالا و پایین در هفت میزان MMPI ناشی از تأثیر دو میزان اعتبار F و K بوده است. با حذف تأثیر این دو میزان تفاوت‌های آن دو گروه نیز از میان برداشته شد.

جدول ۵. نسبت‌های F و t واریانس و F کوواریانس با حذف اثر سه میزان اعتبار F، L و K به طور جداگانه و ترکیب دو میزان F و K برای هر یک از میزان‌های هشتگانه اصلی MMPI به عنوان متغیرهای وابسته و دو سطح متغیر PTSD به عنوان متغیر مستقل

در تحقیق سال ۱۳۷۲

کد	نام میزان	نسبت‌های F و t		نسبت‌های F کوواریانس			
		نسبت t	نسبت F	با کنترل L میزان	با کنترل F میزان	با کنترل K میزان	با کنترل F و K میزان
Hs	خودبینی‌ارانگاری (هیپو کندری)	۳/۳۲**	۱۱/۰۴**	۷/۴۷۹**	۱/۰۷۳	۳/۳۹۳	۰/۴۲۳
D	افسردگی	۴/۹۹**	۲۴/۸۶۲**	۱۹/۹۰۸**	۵/۲۴۵*	۱/۵۷۲**	۳/۸۷۵
Hy	هیستری	۱/۳۷	۱/۸۸۳	۱/۷۸۵	۰/۴۳۹	۶/۲۶۲*	۲/۴۸۸
Pd	انحراف اجتماعی-روانی	۲/۶۹**	۷/۲۶۳**	۵/۰۸۵*	۰/۱۲۹	۳/۹۵۷	۰/۲۹۹
Pa	پارانویا	۲/۲۴*	۵/۰۲۴*	۳/۳۳	۰/۰۳۸	۰/۷۱۹	۰/۰۳۹
Pt	خستگی روانی	۴/۸۷**	۲۳/۷۰۲**	۱۸/۳۰۵**	۵/۵۰۹*	۵/۹۸۹*	۱/۶۵۲
Sc	اسکیزوفرنی	۳/۹۳**	۱۵/۴۳۶**	۱۰/۳۱۲**	۱/۳۶۶	۳/۷۱۹	۰/۲۰۰
Ma	شیدایی	۲/۷۸**	۷/۷۱۷**	۴/۱۰۸*	۰/۹۴۷	۰/۶۷۵	۰/۰۲۶

* $P < 0.05$

** $P < 0.01$

جدول ۶. ضرایب ساده و تفکیکی با ثابت نگهداشتن اثر سه میزان اعتبار L، F و K به طور جداگانه و ترکیب دو میزان F و K میان هر یک از میزانهای اصلی MMPI و متغیر

PTSD در تحقیق سال ۱۳۷۲

ضرایب همبستگی تفکیکی با MMPI				ضریب همبستگی ساده با PTSD	میزانهای اصلی MMPI	
با کنترل	با کنترل	با کنترل	با کنترل		نام میزان	کد
میزانهای F و K	میزان K	میزان F	میزان L			
۰/۱۲۷	۰/۲۹۶*	۰/۱۹۰	۰/۴۱۶**	۰/۴۷۶**	خودبیمارانگاری (هیپو کندری)	Hs
۰/۱۸۹	۰/۳۹۴**	۰/۲۴۱	۰/۵۲۰**	۰/۵۶۲**	افسردگی	D
۰/۱۵۲	۰/۲۸۸*	۰/۰۰۲	۰/۱۱۹	۰/۱۲۴	هیستری	Hy
-۰/۰۶۶	۰/۱۸۱	-۰/۰۹۲	۰/۲۳۰	۰/۲۸۸*	انحراف اجتماعی-روانی	Pd
۰/۰۹۲	۰/۲۳۴	۰/۱۵۳	۰/۳۶۶**	۰/۴۱۰**	پارانویا	Pa
۰/۰۷۷	۰/۲۵۹	۰/۲۹۰*	۰/۵۱۹**	۰/۵۷۳**	خستگی روانی	Pt
۰/۱۱۹	۰/۳۲۵*	۰/۲۳۸	۰/۴۹۳**	۰/۵۵۶**	اسکیزوفرنی	Sc
۰/۱۱۲	۰/۲۰۲	۰/۲۴۳	۰/۳۷۹**	۰/۴۵۷**	شیدایی	Ma

* $P < 0.05$

** $P < 0.01$

به طوری که در جدول ۶ ملاحظه می شود، از هشت ضریب همبستگی ساده بین میزانهای هشتگانه اصلی MMPI و متغیر PTSD هفت ضریب همبستگی در سطوح ۰/۰۱ یا ۰/۰۵ آماری معنی دارند. فقط ضریب همبستگی ساده بین میزان Hy و PTSD به سطح معنی داری آماری نرسیده است. از سوی دیگر، توجه به ضرایب همبستگی تفکیکی میان میزانهای

هشتگانه اصلی MMPI و متغیر PTSD نشان می‌دهد که ثابت نگهداشتن اثر میزانهای اعتبار L، F و K نتایج متفاوتی به بار آورده است. از هشت ضریب همبستگی تفکیکی حاصل از ثابت نگهداشتن اثر میزان اعتبار L تنها ضریب همبستگی تفکیکی بین میزان Pd و متغیر PTSD به سطح معنی‌داری آماری نرسیده است و با ضریب همبستگی ساده متناظر با آن تفاوت دارد. با ثابت نگهداشتن اثر میزان اعتبار K ضرایب همبستگی تفکیکی مربوط به میزانهای Pd، Pa، Pt و Ma نیز به سطح معنی‌داری آماری نرسیده‌اند و با ضرایب همبستگی ساده متناظر با خود متفاوت شده‌اند. همچنین ثابت نگهداشتن اثر میزان اعتبار F سبب شده است که شش ضریب همبستگی تفکیکی مربوط به متغیرهای Hs، D، Pd، Pa، Sc و Ma به سطح معنی‌داری آماری نرسند. سرانجام با ثابت نگهداشتن همزمان اثر میزانهای اعتبار F و K هفت ضریب همبستگی تفکیکی معنی‌داری آماری خویش را از دست داده و با ضرایب همبستگی ساده اولیه تفاوت پیدا کرده‌اند. این نتایج که با نتایج حاصل از تحلیلهای کوواریانس مندرج در جدول ۵ هماهنگی چشمگیری دارند نیز حاکی از آنند که معنی‌داری ضرایب همبستگی ساده ناشی از عدم تفکیک تأثیر میزانهای اعتبار F و K بوده است. با تفکیک تأثیر این دو میزان از رابطه بین میزانهای MMPI و متغیر PTSD معنی‌داری آماری ضرایب همبستگی تفکیکی متناظر با ضرایب همبستگی ساده از بین می‌رود.

یافته‌های مربوط به متغیرهای پس از اسارت. تحقیق سال ۱۳۷۲ به بررسی ارتباط میان پاره‌ای از اقدامات ستاد آزادگان تحت عنوان "متغیرهای پس از آزادی از اسارت" با شدت علائم PTSD نیز پرداخته است. میانگینها و انحرافهای معیار متغیرهای پس از آزادی از اسارت و ضرایب همبستگی آنها با شدت علائم PTSD در جدول ۷ ارائه شده‌اند.

همان طوز که از جدول ۷ بر می‌آید از دوازده متغیر پس از اسارت دو متغیر شغل و وضعیت تحصیلی با شدت علائم PTSD همبستگی منفی معنی‌دار دارند و متغیر خدمات پزشکی و درمانی با شدت علائم PTSD همبستگی مثبت معنی‌دار دارد. نه متغیر دیگر رابطه معنی‌داری با شدت علائم PTSD ندارند.

جدول ۷. میانگینها و انحرافهای معیار متغیرهای پس از اسارت و ضرایب همبستگی آنها با شدت علائم PTSD در تحقیق سال ۱۳۷۲

متغیرهای پس از اسارت	میانگین	انحراف معیار	ضریب همبستگی با PTSD
سن فعلی آزاده	۳۱/۸۰	۸/۴۶	۰/۱۲
وضعیت مسکن آزاده	۲/۳۷	۱/۸۲	۰/۰۶
وضعیت تأهل آزاده	۰/۷۵	۰/۴۴	-۰/۱۰
تعداد عائله	۲/۷۵	۲/۳۳	-۰/۰۲
شغل آزاده	۵/۱۳	۱/۶۵	-۰/۲۴*
جزء خانواده شهدا، مفقودین و مجروحین بودن	۱/۱۹	۲/۱۹	۰/۱۶
وضعیت تحصیلی آزاده	۶/۵۰	۳/۴۲	-۰/۲۸*
فعالیت فرهنگی	۱/۱۸	۲/۸۵	۰/۱۳
خدمات پزشکی و درمانی	۸۹	۱/۰۳	۰/۲۶*
خدمات رفاهی	۳/۶۳	۱/۴۰	-۰/۰۵
نوع وام دریافتی	۴/۹۳	۳/۶۷	۰/۰۳
طرح مددکاری	۰/۴۶	۰/۵۰	۰/۰۹

*P < ۰/۰۵

بحث و نتیجه گیری

نتایج تحلیلهای همبستگی میان متغیرهای پیش از اسارت و PTSD مبین این است که از شش متغیر پیش از اسارت در تحقیق ۱۳۶۹ سه متغیر شاخه نظامی، ضربه‌های روانی دوران کودکی و تاریخچه بیماریهای روانی خانوادگی با شدت علائم PTSD همبستگی معنی دار دارند. متغیر شاخه نظامی مشتمل بوده است بر شاخه‌های ارتشی، سپاهی، و بسیجی که به ترتیب به آنها کد ۱، ۲ و ۳ داده شده است. این ضریب همبستگی حاکی از آن است که شاخه ارتشی بیش از سپاهی و شاخه سپاهی بیش از بسیجی علائم شدید PTSD از خود نشان

داده‌اند. ضریب همبستگی میان متغیر شاخه نظامی و شدت علائم PTSD در تحقیق ۱۳۷۲ با این که منفی است، لیکن به سطح معنی داری آماری نرسیده است. از سوی دیگر، از هفت متغیر پیش از اسارت در تحقیق سال ۱۳۷۲ هیچ کدام رابطه معنی داری با شدت علائم PTSD نشان نداده‌اند. بدین ترتیب، نتایج تحقیق سال ۱۳۶۹ تا اندازه‌ای مؤید فرضیه اول این تحقیق است، لیکن فرضیه اول تحقیق سال ۱۳۷۲ توسط یافته‌های حاصل مورد تأیید قرار نگرفته است. وقتی یافته‌های این تحقیق را با یافته‌های نانسی اسپید و دیگران (۱۹۸۹) مقایسه می‌کنیم ملاحظه می‌شود که یافته متغیر "ضربه‌های روانی دوران کودکی" در تحقیق سال ۱۳۶۹ و یافته تحقیق آنان یک سال پس از اسارت در این مورد دقیقاً یکسان است. همچنین این یافته در تحقیق ۱۳۷۲ و یافته تحقیق آنان در زمان آزمایش به هم شباهت دارند و هیچ کدام به سطح معنی داری آماری نرسیده‌اند. تفاوت عمده‌ای که میان هر دو تحقیق ما و تحقیق اسپید و دیگران (۱۹۸۹) در رابطه با متغیرهای پیش از اسارت مشاهده می‌شود مربوط به متغیر "سن در شروع اسارت" است. در هر دو تحقیق ما "سن در شروع اسارت" با شدت علائم PTSD همبستگی معنی داری نشان نداده است. در صورتی که در تحقیق آنان در هر دو نوبت مورد بررسی یعنی یک سال پس از آزادی و در زمان آزمایش این متغیر با شدت علائم PTSD همبستگی معنی دار منفی داشته است. شاید با توجه به نظریه ناهماهنگی شناختی فستینجر (Festinger, ۱۹۵۷) بتوان تفاوت را ناشی از این واقعیت دانست که آزادگانی که در دو تحقیق ما سن و سال کمتری داشته‌اند اکثراً بسیجی بوده‌اند و به میل خود وارد خدمت شده‌اند و در نتیجه مقاومت آنان بیشتر بوده است و ناراحتیهای دوران اسارت را آسانتر تحمل کرده‌اند.

از ۱۰ متغیر حین اسارت هفت متغیر در تحقیق ۱۳۶۹ و شش متغیر در تحقیق ۱۳۷۲ با شدت علائم PTSD همبستگی معنی دار داشته‌اند. پنج متغیر ارتباط با خانواده در زمان اسارت، کتک خوردن بی دلیل، آسیبهای جسمی، کابوسهای شبانه، و یادآوری رنجهای روانی در هر دو تحقیق به صورت معنی داری با شدت علائم PTSD همبستگی دارند. متغیر ارتباط با خانواده در زمان اسارت در هر دو تحقیق با شدت علائم PTSD همبستگی منفی و چهار متغیر دیگر همبستگی مثبت دارند. در تحقیق ۱۳۶۹ مدت اسارت و شکنجه شدن به ترتیب با شدت

علائم PTSD همبستگی منفی و مثبت معنی دار دارند و متغیر زندان انفرادی شدن در تحقیق ۱۳۷۲ با PTSD همبستگی مثبت معنی دار دارد. مقایسه نتایج این دو تحقیق با نتایج تحقیق اسپید و دیگران (۱۹۸۹) در رابطه با متغیرهای حین اسارت حاکی از آن است که در اکثر موارد هماهنگی نزدیکی میان نتایج وجود دارد. هر چند یک تفاوت بارز میان دو تحقیق ما و تحقیق آنان در اینجا نیز وجود دارد و آن در رابطه با کاهش وزن در دوران اسارت است. در تحقیق اسپید و دیگران (۱۹۸۹) چه یک سال پس از آزادی و چه در زمان آزمایش همبستگی مثبت نسبتاً بالایی میان کاهش وزن و شدت علائم PTSD وجود داشت، لیکن در هر دو تحقیق ما چنین رابطه‌ای مشاهده نشده است. این تفاوت شاید ناشی از این واقعیت باشد که عده‌ای از آزادگان مورد بررسی در دو تحقیق حاضر در آغاز اسارت سن و سال نسبتاً پایینی داشته‌اند و در اثر رشد طبیعی، وزن آنان در دوران اسارت بالا رفته است. احتمالاً این افزایش طبیعی وزن، کاهش آن را در دوران اسارت خنثی کرده است و به همین جهت همبستگی مثبتی بین کاهش وزن و PTSD به دست نیامده است.

نکته جالب توجه این تحقیق در ارتباط با فرضیه ۳ آن است، مشعر بر این که دو گروه دارای شدت علائم بالا و پایین در PTSD، در میزانهای MMPI با هم تفاوت ندارند. نتایج تحلیلهای اولیه ما به صورت ضرایب همبستگی ساده، نسبتهای t حاصل از آزمونهای t و نسبتهای F حاصل از تحلیلهای واریانس بر صحت این فرضیه مهر تأیید زدند. لیکن حذف اثر میزانهای اعتبار L ، F و K به وسیله همبستگی تفکیکی و تحلیل کوواریانس نشان داد که دو گروه دارای شدت علائم PTSD بالا و پایین از لحاظ میزانهای اصلی MMPI تفاوتی واقعی با هم ندارند. در خاتمه، پیشنهاد می‌شود که در تحقیقات بعدی، نخست عوامل و متغیرهای مهمی که در دوران اسارت سبب تقویت روحیه و استقامت گروههای مختلف آزادگان بوده‌اند با روشهای مناسب علمی از خود آنان استفسار شود و آنگاه روابط آن عوامل با PTSD و دیگر اختلالات مورد بررسی قرار گیرد.

منابع:

الف. منابع فارسی

- اخوت، ولی‌اله (۱۳۵۳). پژوهشی در ارزش تشخیصی فرم کوتاه پرسشنامه شخصیتی مینه‌سوتا، تازه‌های روانپزشکی، شماره دوم، سال دوم.
- پورهدایتی، مهتاب (۱۳۵۸). هنجاریابی و میزان‌سازی فرم فارسی مینی‌مالت روی نمونه‌ای از دانشجویان ایرانی، پایان‌نامه فوق لیسانس در روانشناسی بالینی دانشگاه تهران.
- خاجونی، کلاریس (۱۳۵۷). بررسی افتراقی میزان Sc فرم فارسی مینی‌مالت، پایان‌نامه تحصیلات فوق لیسانس روانشناسی بالینی دانشگاه تهران.
- رحیمیان، حوریه (۱۳۵۷). بررسی ارزش تشخیصی میزان Pd فرم فارسی مینی‌مالت، پایان‌نامه تحصیلات فوق لیسانس مشاوره و راهنمایی مدرسه عالی پارس تهران.
- ناظمان، منیژه (۱۳۵۷). پژوهشی در روایی میزان دروغ‌سنج فرم فارسی مینی‌مالت، پایان‌نامه تحصیلات فوق لیسانس روانشناسی بالینی دانشگاه تهران.

ب. منابع انگلیسی

- Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Third Edition-Revised) DSM - III - R (1987). American Psychiatric Association, Washington, DC.
- Fairbank, J. A., Hansen, D. J. & Fitterling, J. M. (۱۹۹۱). Patterns of appraisal and coping across different stressor conditions among former prisoners of war with and without posttraumatic stress

- disorder, *Journal of Consulting & Clinical Psychology*, Vol. 59 (2), 274 - 281.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Evaston, H.: Row, peterson.
- Horowitz, M. & Wilner, N. (1980). Life events, stress and coping. In L.W. Poon (Ed.). *Aging in the 1980S : Psychological Issues* (Pp. 363- 374). Washington, D. C. : American Psychological Association.)
- Speed, n. Engdahl, B., Schwartz, J., & Eberly, R. (1989). Posttraumatic stress disorder as a consequence of the POW experience, *The Journal of Nervous and Mental Disease*, Vol. 177, NO.3 Pp. 147- 153.
- Sutker, P. B., Bugg, F. & Allain, A. N. (1991). Psychometric prediction of PTSD among POW survivors, *Psychological Assessment* (Mar.) Vol. : 3(1), 105- 110.
- Ursano, R. J. (1985). vietnam era prisoners of war: Studies of U. S. Air Force prisoners of war. In A. S. Blank, J. A. Talbott (Eds.), *the trauma of war: stress and recovery in vietnam veterans* (Pp. 341- 357). Washington, D. C. American Psychiatric Press.